

Text ur artikel av Anders Liden i Tidningen Ångermanland 12 februari 2013

Kulturlämningar vid vatten ska räddas

1 619 kulturlämningar registrerade

Gamla lämningar från olika vattennära aktiviteter kan ha stort kulturhistoriskt värde. Det gäller allt från kvarnar och flottningsdammar till vattensågar och tvättplatser.

Nu har länsstyrelsen registrerat alla kända kulturlämningar nära vattendragen. Detta för att kunna upptäcka nya hot och rädda de viktigaste objekten.

– Tanken är också att vi ska försöka ta fram ett mer populärt informationsmaterial för allmänheten, säger enhetschefen Jonas Walker på länsstyrelsen.

I arbetet med att sammanställa kunskapsläget har man utnyttjat en mängd digitala och tryckta uppgifter.

Sammanlagt 1 629 kulturlämningar i 959 vattendrag i länet finns nu registrerade i en speciell digital sökbar GIS-handbok för kulturmiljövårdare, dessutom med kartor över fynden. För att få en hanterbar situation har man för det mesta satt anläggningar före 1950 som en gräns.

EU-satsningen på att uppnå "god ekologisk status" på alla vattenförekomster i länet kommer att intensifieras i Västernorrland de närmaste åren.

Eftersom de allra flesta vattendrag är påverkade av människan på olika sätt kommer många återställningsarbeten i vattnet påverka kulturmiljölämningar. I Västernorrland finns 35 000 kilometer rinnande vatten och 1 280 namngivna vattendrag.

Naturvårdsintresset kan där komma i konflikt med kulturmiljövårdens intressen.

– Jag vill inte se det som en konflikt utan vi har ett bra samarbete och får se till varje specifikt fall vad som är mest värdefullt och om det går att tillgodose alla intressen eller kompromissa.

– Problemet är att vi haft dålig kunskap om vilka kulturmiljövärden som funnits vid vattendragen, hur representativa och vanliga de är regionalt. Nu har vi ett material som handläggarna kan arbeta utifrån, om än långt ifrån komplett ännu.

De olika kulturlämningarna har dessutom poängbedömts utifrån givna mallar och på så sätt ser man vilka vattendrag som är mest viktiga för kulturmiljövården.

Digitala kunskapskällor som använts har bland annat varit Fornminnesregistret, projektet Skog och historias resultat, Dammregistret, Vandringshinderregistret och Biotopkarteringen. Dessutom har material tagits ur massor av tryckt material, som kommunernas kulturmiljöprogram, industriminnesinventeringen och olika museidokumentationer

Programmet innehåller även beskrivningar om hur vattnet användes under olika tider, exempelvis för flottningen och för vattensågar.

Kunskapssammanställningen visar också var det kan behövas underhållsvärden för viktiga objekt som drabbats av "tidens tand".

Fakta

Kulturmiljöer som kartlagts:

- Bevattningsanläggningar
- Broar
- Dammar
- Fiskeanläggningar
- Kraftstationer
- Kvarnar
- Sågverk och spånhyvlar
- Tvättstugor
- Övrig vattenanknuten industri
- Övrig vattenanknutet jordbruk

Vattenkraften utnyttjad i hundratals år

Det finns ett tydligt mönster över hur vattendragen utnyttjats av människan.

Från början handlade det framförallt om att utnyttja vattendrag i jordbruksbygderna. Varje jordbruk måste ha tillgång till en kvarn och nästan alla strömmande vattendrag inom jordbruksmiljöerna hade en eller flera kvarnar.

Med tiden byggdes också fler sågverk och spånsågar som utnyttjade vattenkraften, i varje fall de senaste två hundra åren.

I de självhushåll som var vanligt förr utnyttjades vattnet även för att driva tröskverk, potatiskvarnar, till vadmalstampar och liknade verksamhet. Ofta då kombinerat med en kvarn.

På 1700-talet när järnbruken började producera stång- och gjutjärn kom också det strömmande vattnet till nytta. Vatten för industriella ändamål behövdes då även för bland annat garverier, krutbruk och lumppappersbruk.

Det som ändå dominerat användningen av strömmande vatten har varit skogsindustrins behov av vattendrag som transportmedel.

I slutet av 1800-talet kom ännu ett konkurrerande intresse om det strömmande vattnet i länet – vattenkraft för elproduktion. Särskilt intensiv var utvecklingen i början av 1900-talet, speciellt under första världskriget. Då byggdes måna små gemensamhetsägda kraftverk ute i bygderna, för att ge el till belysning, sågar och kvarnar.

I mitten av förra århundradet kom sedan boomen för den storskaliga vattenkraftsutbyggnaden i de stora vattendragen. Detta när skogsindustrin expanderade snabbt och krävde massor av el.

Merparten av den här verksamheten har i sin tur krävt dammbyggen av olika storlek

Fakta

Flottningsepoken

Utan en utbyggnad av flottningsvägar hade exportsågverkens enorma expansion inte varit möjlig under 1800-talets senare halva.

Trots att nästan vartenda vattendrag, även mindre bäckar, utnyttjats för flottning är spåren av flottningsepoken numer ganska få. Inte minst beroende på arbetet med att återställa vattendragen ur miljö- och fiskesynpunkt.

För sågverksindustrin var det viktigt att snabbt få sitt timmer från skogen fram till sågverken. Eftersom det ofta handlade om timmer som kom från inlandet användes vattenvägarna för transporter.

Man rensade vattenvägarna, byggde dammar, erosionsskydd och fångstarmar som styrde stockarna. Enormt mycket arbete lades ner på att få fram timret via vattendragen. Därför byggdes även timmerrännor som genvägar mellan vattendrag och förbi forsar och dammar.

Ganska ofta hamnade skogsindustrin i konflikter med bönderna om vattendragen med många och långa förhandlingar.

Flottningsepoken började mattas av på 1950-talet och efterhand lades den ena flottningsleden efter den andra ned. Först lades den ner i de små och avlägsna bäckarna och åarna, sedan biflödena till älvarna och till sist även flottningen i älvarna.

Ångermanälven var den sista älv där flottning pågick, men 1983 var den epoken också helt avslutad.